

Csáth Géza lélektani novellái 2. rész

Psychological proses of Géza Csáth. Part 2

Jancsikity Erzsébet

MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár, főmúzeológus

jancsikity220@gmail.com

Initially submitted September 21, 2017; accepted for publication October 7, 2017

Summary

The psychological narrative was distinctive type of Hungarian literature in the nineteenth- and twentieth-century. This paper investigates the psychological short stories of Géza Csáth, and presents the entire spectrum of techniques for portraying the mental lives of fictional characters. The Csáth's short stories are presented specialty extreme acts (eg. child murder, matricide) and abnormal mental states (anxiety, paranoia). The writer has been trying to describe the psychological causes of strange acts.

Kulcsszavak: lélektani novella, keretes elbeszélés, tudat- és lélekábrázolás, első személyű elbeszélés pszichonarráció, ön-narráció, idézett belső monológ, belső fokalizáció

Keywords: psychological prose, first person narration, third person narration, psycho-narration, quoted interior monolog, internal focalization, nonlinear narrative

A századvég és századforduló jellegzetes novellatípusa a magyar irodalomban a lélektani vagy lélekrajzi elbeszélés. A múlt századi epika tradíciójával ellentétben nem a cselekmény, hanem a szereplők érzelmi, tudati állapota válik hangsúlyossá. Már A Hét kritikusa is úgy gondolták, hogy az írónak az emberi sorsok egzisztenciális mélységéig kell eljutni. Az új századot a „pszichológiai olvasás” idejének tekintették (IGNOTUS 1894: 476.).

Szini Gyula A mese „alkonya” című esszéjében a cselekmény átértékeléséhez jut el. Szini szerint az írók új feladata a hangulatok, a racionálisan megközelíthetetlen élettartalmak, illetve a lélek mélyszerkezetének ábrázolása (SZINI 1908).

A századfordulótól kezdve a magyar irodalomban folyamatos az eltávolodás a drámaivá hangolt anekdotikus prózahagyománytól és az érdekes történetet fordulatosan elmesélő klasszikus novellaformától, s a hangsúly a lélekrajzra tolódik át.

A századvég novellistái fontosnak tartották az ember lelki életének bemutatását és az ún. lelki deformációk indoklását. Csáth Géza elődei és kortársai közül többen is (pl.: Gozdu Elek, Petelei István, Lovik Károly, Ambrus Zoltán) megpróbálkoztak hőseik belső lelki történéseinek bemutatásával. Az okok és motivációk tehát explicit módon jelen vannak Gozdu és Petelei műveiben. Elbeszéléseik valóságos tér- és időkoordináták között játszódnak, a „belső terekre való áthelyeződés” világosan elkülöníthető a szöveg többi részétől, ami a legmarkánsabb különbség Csáth Géza művei és az előbb említett írók elbeszélései között. A századvég „ködlovagjainak” elbeszéléseihez képes a lélektani tematikájú Csáth-novellák különlegessége, hogy gyakran extrém tetteket (pl. gyerekgyilkosság, anyagyilkosság) és kóros lelkiállapotokat (szorongás, üldözési mánia) mutatnak be. Az orvosi végzettségű és pszichológiai alapismeretekkel is rendelkező író e szörnyű tettek és furcsa lélek- és lét-állapotok lélektani okait próbálta feltárni és bemutatni szépírói eszközökkel, de az orvos szemével. Ebben az értelemben a Csáth-novellák jelentékeny része a szűkebb értelemben vett irodalmi pszichogram kategóriájába tartozik.

Csáth Géza orvosi szempontból is tanulmányozta a lelki élet, lelki egészség-betegség, elmebetegség problematikáját. Brenner doktor jól ismerte Sigmund Freud munkásságát. Csáth valószínűleg „budapesti orvosi tanulmányai alatt találkozott először Freud eszméivel, melyet orvosként és publicistaként lelkesen propagált” (KŐVÁRY 2009: 5). Lelki egészség címmel cikksorozatot jelentetett meg a Magyarország című napilapban. Az egyik olvasóhoz szóló üzenetben kitér a pszichoanalízis tudományos értékelésére is:

„Egyelőre ez az új tudomány - az emberi lélek boncolása: a pszichoanalízis - még gyermekkorát éli. ...Az emberi öntudat igen bonyolult és összetett valami. ... Freud egyik alaptétele, hogy ezek között az érdekek között a szexuális (nemi) érdek a legerősebb. ... Ez nem új dolog. Már réges-régen tudták, megírták, hogy a világot a szerelem kormányozza. De **Freud** volt az első, aki vizsgálati módszert eszelt ki rá, hogy nyomon követhessük a lélekben a különböző érdekek küzdelmét, vizsgálhassuk az egész eddig ismeretlen rejtett öntudatlan lelki életünket. ... **ő mutatta meg, hogy hogyan kell nézni, hogy lássunk, hogy megismerhessük a lelket a maga valóságában**” [Kiemelés tőlem: J.E.] (CSÁTH 1995: 326).

A pszichoanalízis valószínűleg 1907 körül került Csáth Géza érdeklődési körébe, és az íróban látszólag közös nevezőre hozta a tudomány és a művészet között elhelyezkedő ellentmondásokat (KŐVÁRY 2009: 8-9).

Tudománytörténeti jelentőségű Csáth Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa című, pszichoanalitikus szemléletű elmekörtani tanulmánya, melyet Ferenczi Sándor is melegen üdvözölt: „Még öröndetesebb, hogy az új irány éppen a Brenner dr. érdeklődését keltette fel, akiben – mint Csáth Géza név alatt megjelent művei fényesen bizonyítják – megvan minden képesség az emberi lélek mélységeinek kutatására”(FERENCZI 1978: 243).

Csáth Géza novellisztikájában már 1905-től jellemző a lélektani témaválasztás. Az író első novelláskötete 1908-ban jelent meg A varázsló kertje címmel. E kötetben 21 elbeszélés található, s ezen novellák jelentős hányada a szűkebb értelemben vett lélektani típusokhoz sorolható. Csáth lélekrajzi novelláinak nagy része első személyű, belső fokalizáltságú elbeszélés, amelyek szinte teljes egészében a tudatban „játszódnak”.

A Fekete csönd című novella felütése napló-formára utal: „Leírom ide, doktor úr ...” (CSÁTH 1994: 9) . A naplóírás imitálása a belső fokalizáció egyértelmű eszköze. Az elbeszélői idő a jelen, a leírt történet viszont múlt idejű. Az elbeszélő mintha gyorsírással akarná lejegyezni magának - és a kezelő orvosnak - az őt kínzó élményt. A kezelőorvos (pszichiáter?) az az implicit hallgató, akit többször is megnevez, illetve megszólít az elbeszélő.

Az epikus folyamatban megjelenő személyek (az elbeszélő, a szereplők és az „odaértett történetbefogadó”, vagyis a szöveg „címettje” többszörös áttétellel kapcsolódnak egymáshoz.

Az „odaértett történetbefogadóra”, azaz a kezelőorvosra csupán az elbeszélés elején és végén utal a narrátor, s ez az utalásrendszer felfogható egy sajátos „keretnek”.

A novella pergő cselekménye a tudatban játszódik - de a narrátor valóságként éli meg. Az álom és való, a rögeszme és az igazság közti feszültség eredményezi az elbeszélés művészi hatását. A valóság és látomás arányának mennyiségi eltérése nemcsak Csáth írásaira, hanem a kortárs novellistákra is jellemző: ez a hangsúly-eltolódás minőségi változásokhoz vezet a századelő lélektani novellatípusának történetében. A narrátor közvetlen elbeszélői megnyilatkozásai („csak én tudom..., éreztem...”) az elbeszélő szavahihetőségét hangsúlyozzák, illetve a józanság illúzióját próbálják keltetni. Az eszmélés pillanata rádöbentti ugyan az elbeszélő ént arra, hogy a saját kisöccsét gyilkolta meg, a felelősséget azonban rögeszméjébe kapaszkodva elhárítja: „a fekete csönd elkezd kacagni ... A fekete csönd - tisztán hallottam – kacagott...” (CSÁTH 1994: 12) A narrátor szörnyű tettet csak a beteges testvéri féltékenység elhatalmasodásával lehet magyarázni, amire a címben szereplő metafora is utal. Ez az indoklás csak implicit módon van jelen a műben. A kistestvér rombolási vágyai valójában az elbeszélő indulatait jelentik. Ez a sajátos „indulatáttétel” viszont kifejtetlen marad, tehát a liege-i retorika négy alaplételeméből az elhagyás dominál a Fekete csöndben (VÍGH 1976: 369 – 373).

Bonyolultabb szerkezetű A béka című novella. E rövidke elbeszélés terjedelmesebb része közvetlen elbeszélői megnyilatkozásokat tartalmaz, melyek a hallgatók rokonszenvét próbálják elnyerni, valamint az elbeszélő szavahihetőségét hivatottak bizonyítani: „...tudom, hogy legföljebb érdekesnek találják az esetemet. De kérem, gondolják el hogy ezt tenniök embertelenség volna. Mert végigszenvedtem akkor ezer ember helyett azt az őrjítő, kárhózas félelmet, melyet ezer és ezer között nem ismer meg egész életében senki ... ne bámuljanak rám, hanem érezzenek együtt velem”. A Fekete csönddel ellentétben ez a novella nem tiszta retrospektív elbeszélés, hanem monológ - kivéve a narrátor álmát megelőző időszak összefoglalását. A monológforma elbeszélője egyes szám első személyű, a narráció ideje pedig a jelen. Az elbeszélő én önidéző monológja azonban fokozatosan átvált múlt időbe. Szintén múlt idejű a békával való harc ábrázolása is. A mű zárata azonban újra jelen időbe kerül. Ebből a néhány sorból megtudhatjuk, hogy az éjszakai küzdelemnek nem maradt nyoma, illetve az elbeszélő felesége néhány hónap múlva meghalt. A béka című novella - időszerkezetén túl - a hangulat és az idegállapot ábrázolásában újszerű. Az álmatlanság kellemetlen érzete „ideges, lázas reszketéssé” alakul, az elbeszélőt „ismeretlen félelem” keríti hatalmába. A szorongás erősödésének fiziológiai jelei a következők: „... szívem erősen dobog, a fejemben nyomást érzek, mindenem hideg ... az izzadság kiüt a homlokomra ...” E szörnyű lelkiállapot hallucinációba torkollik: „Mintha valami kitépott szárnyú bagoly üvöltene az éjszakába az elmúlásról...” (A bagoly-motívum az Anyagyilkosságra emlékezteti az olvasót.) A novella motivációs hálózata kettős. A mű értelmezhető egyrészt az álom belső logikája alapján, másrészt az ok-okozati összefüggések fenntartják a valóságosság látszatát. A „szörös békához” fűződő monda - legalábbis egy rövid időre - balladai hangulatot kölcsönöz az elbeszélésnek. A műben szereplő álom kiváltó oka a narrátor megalapozott aggodalma felesége egészsége miatt, s ez a félelem ehhez a hiedelemhez kapcsolódva került a tudat felszínére.

Első személyű elbeszélés a Találkoztam anyámmal című novella is. Az édesanya gyermeke születésébe hal bele, tehát a csecsemő részéről egy akaratlan „anyagylkosság” történik (KÖVÁRY 2009, 23): „Anyám meghalt, amikor én születtem. Orvosságbúzzal volt tele a szoba, és sok helyen friss vér gőzölgött. ... Mire én elsőt lélegzettem, ő meghalt. ...” (CSÁTH 1994: 26). A címben szereplő találkozás természetesen csak a fantázia szintjén, vagy az álomban valósulhat meg. Az elbeszélés bevezető részét akár az elfojtás epikus ábrázolásának is felfoghatjuk: a narrátor más nőkhöz menekül a fájó élmény, az édesanya hiányának gondolatától: „Azóta találkoztam a lányokkal. Illatos hajukkal végigtörölték sápadt, égő arcomat. Puha, lusta rózsakarjukkal átölelték sovány és csontos derekamat. Elkényszeredett, gúnyos ajkaimat lecsókolták pompás, halálos izgalmú csókokkal. És én még akkor sem gondoltam anyámra, aki egyszer egy orvosságbúzos, véres szobában nehéz, nagy sóhajtással meghalt.” (CSÁTH 1994: 26). A mű a lirizált novellatípushoz is közel áll, hisz a szerző a narrátor tudatállapotát képekben vetíti az olvasó elé. A mű fő része az elbeszélő álmának leírása, amelyben „megvalósul” végre a narrátor találkozása rég halott anyjával. Ennek a résznek az érdekessége a nyelvi megnyilatkozás hiánya: anya és fia nem szólnak egymáshoz egy szót sem, hanem csak megérintik egymást. Gesztusaik, mimikájuk érzékelteti a találkozás örömét: „Megfogtuk egymás kezeit...szemeinkből patakzottak le a könnycseppek ... ajkaink mosolyogtak ... átölelve révedeztünk ... néma nevetéssel nézett engem...” (CSÁTH 1994: 27). Ez az álombéli találkozás olyan mély nyomot hagyott az elbeszélő én lelkében, hogy ez az álom vált a legfontosabbá számára. Mivel az igazi lét az álomban valósul meg, az álom tulajdonképpen életpótlékká válik: „Azóta naponként gondolok rá. És elhagytam miatta a fekete hajú asszonyokat és az édes hangú lányokat, hogy vele álmodjak - anyácskámmal, húszéves anyámmal, aki meghalt egy sötét hajnalon. Meghalt nagy, nehéz sóhajtással” (CSÁTH 1994:27). Az álmok különleges szerepére Sigmund Freud hívta fel a figyelmet 1900-ban megjelent Álomfejtés című könyvével, ami nagy hatással volt a kor szépirodalmára is. Freud az álmok poétikai szerepét és pszichológiai jelentőségét szemlélteti A téboly és az álmok W. Jensen Gradivá-jában című művészeti írásában: “Úgy tűnik, hogy ebben a perben, amely az álom értékelése körül folyik, a költők ugyanazon az oldalon állnak, mint a régiek, a babonás nép és az Álomfejtés szerzője. Amikor ugyanis a költők a fantáziájuk teremtette alakokat azok álmaiban

ábrázolják, csak annak a mindennapos tapasztalatnak engednek, hogy az ember gondolatai és érzelmei álmában is folytatódnak, és a költött hősök lelkiállapotait a szerzők ezekben az álmokban próbálják ábrázolni. **A költőket pedig, mint szövetségeseinket,** azért becsüljük nagyra, tanúságikat azért tekintjük üdvösnek, mert földön és égen sok olyan dologról tudósítanak, melyekről bölcselmünk még csak nem is álmodhat. **A pszichológiában a költők messze megelőznek minket,** mindennapi embereket, mert olyan forrásokból merítenek, amelyeket a tudomány még nem tárt föl” (FREUD 2001: 14-15). Az 1907-ben megjelent esszé szépirodalmi kiindulópontja Wilhelm Jensen Gradiva című novellája, amire Jung hívta fel Freud figyelmét (FREUD 2001: 11). Sigmund Freud a történet újraelbeszélésében mintegy „Krankheitsgeschichtévé” alakítja az eredeti szépirodalmi művet, ami tulajdonképpen egy sajátos, pszichoanalitikus irányultságú műértelmezésként is felfogható. Az elbeszélés és újraelbeszélés különbsége nem az elbeszélte eseményekben, hanem az elbeszélés struktúrájában és alapvető hangulatában érhető tetten (RADNÓTI 2005).

A freudista iskolázottságú Csáth Géza is előszeretettel használta műveiben az álom-motívumot, valamint számos elbeszélése pszichiátriai kórrajzként, kórismertetésként is interpretálható (MÉSZÖLY 1978: 13.). A pszichoanalízis egyértelműen megtermékenyítően hatott az író elbeszélő művészetére (SZAJBÉLY 1989: 207).

A Találkoztam anyámmal című elbeszélés tulajdonképpen egy vágyteljesítő álom leírása, melynek önéletrajzi alapja is van: Csáth mindössze nyolc éves volt, mikor meghalt az édesanyja. Az életrajzírók szerint Csáth Géza ezt a traumát soha nem tudta kiheverni (SZAJBÉLY 1989: 16-17.) Harmat Pál szerint sejthető, hogy Csáth Géza tragikus sorsa is az anya hiányával magyarázható. Szerinte az író édesanyjának „korai elvesztése volt az az archimédeszi pont, amely körül eltorzult lelki élete forgott” (HARMAT 2004: 141).

A Találkoztam anyámmal című elbeszélésre „rímel” Csáth Géza másik „anyagvilkos” novellája (KÖVÁRY 2009, 23) a magyar irodalomban már-már ikonikussá vált Anyagyilkosság című elbeszélés. Ez a novella az 1911-ben kiadott Délutáni álom című kötetben jelent meg. Z.Varga Zoltán szerint aligha lehetett volna „feltárukozób” címet adni a történetnek; a „beszédés” cím magában foglalja az elbeszélés műfaját, azaz bűnügyi történetet, és a műfajnak megfelelő főszereplőket, az áldozatot és az elkövetőket (Z.VARGA 2013: 44). Az életet adó anya megölése (matricídium) az egyik legsúlyosabb bűn, a legalapvetőbb értékeket tagadó, határátlépő, természetellenes cselekedet. A külső fokalizáltágú elbeszélés narrátora a szörnyű tett indítékát a következőképpen magyarázza: „Ha szép és egészséges gyermekeknek korán meghal az apjuk, abból rendesen baj származik”(CSÁTH 1994:109). Az édesanya, a „szőke, kék szemű, lusta és kövér nő ... a két fiát éppen olyan keveset csókolta, mint verte. Kevés közük volt egymáshoz”.(CSÁTH 1994: 110). A novella felütése alapján az Anyagyilkosság a pszichoanalízis elméletét illusztráló mű is lehetne, hisz az erkölcsi értékrend kialakulásáért felelős szimbolikus apai hatalom és az anyai szeretet hiánya vezet a tragédiához. Kétségtelenül a lélektani-analitikus vonulat a mű fő szólama, amit finoman árnyalnak egyéb szimbolikus és morálfilozófiai al-szólamok (Z.VARGA 2013: 45). AWitman-fiúk – akiknek egyedi keresztnévük nincs – tudományos módszerességgel kutatták a létezés titkát, a kín „lakóhelyét”. „A padlás egyik rejtett zugában rendezték be kis boszorkánykonyhájukat” (CSÁTH 1994: 110), ahol állatokat kínoztak. Tevékenységükben a kíváncsiság és a tudás vágya vadsággal és kegyetlenséggel keveredett: „Kifogyhatatlanul érdekelte őket a fájdalom misztériuma” (CSÁTH 1994: 111.)

A novella motívumrendszerében a létezés másik nagy titka a szexualitás. A mű középső része szintén a pszichoanalitikus narratívához közelít, hisz a fiúk látomásában megjelenő „légi asszonyok az erotikus vágy és az anyai gyengédség jegyeit egyesítik magunkban” (Z.VARGA 2013: 45). Irénnel, a prostituálttal átélt szexualális élmény - a fájdalom és gyönyör, a gyengédség és agresszivitás keveréke - olyan összetett élmény, ami „összehasonlíthatatlanul felülmúlja összes eddigi kalandjaikat, még a bagoly kízását is” (CSÁTH 1994: 114). Az elbeszélte történet sokoldalúan motívált, hisz a mindentudó narrátor többször is kitér a fiúk szörnyű

tették magyarázatára: Witmanné pl. “kissé félt fiaitól, nagyon távol érezte őket magától...A fiúknak pedig tele volt a szívük gyűlölettel a szőke, kék szemű, lusta és kövér anyjuk iránt, szerették volna őt megkínozni” (CSÁTH 1994: 114-115). Csáth Géza - az író és az orvos - legjobb novelláiban az embert a maga teljességében, testi és lelki valójában, sajátos összefüggésrendszerében próbálja megérteni és bemutatni. Az Anyagyilkosság nemcsak a lelki élet törvényszerűségeit illusztráló, a gyermekkori élmények kulcsfontosságát hangsúlyozó írás, hanem esztétikailag és irodalomtörténeti szempontból is jelentős alkotás, hisz a művet a mesteri kompozíció mellett gazdag metaforikus hálózat is jellemzi.

Csáth Géza első novella kötetének címadó elbeszélése, A varázsló kertje a gyermeki tudat fantáziaműködésének ifjúkorra gyakorolt hatását mutatja be. A novella epikus kerete a narrátor találkozási a Vass fiúkkal. Ez a mű egyes szám első személyű retrospektív elbeszélésnek indul. A fivérek elvezetik a narrátort gyermekkori álmódosásai színhelyére: a titokzatos utca utolsó házáig. A kert buja növényzetét az elbeszélő én ábrázolja. A kis ház bemutatása szintén a látvány alapján történik. Azt azonban, hogy mi van a házban, csak elképzelni lehet: „Elképzeled most, mi van ott benn?”- kérdezte a fiatalabb Vass. A bátyja felelt helyettem...” (CSÁTH 1994: 43). A varázsló és a rablók életének bemutatása (tehát a fantáziaműködés) jelen idejű. A jelen idő használata ebben az esetben azt jelzi, hogy a fiúk ma is elhiszik azt, amit gyermekkorukban gondoltak a titokzatos házról. A Vass fiúk gyermekkoruk legbensőbb élményét osztják meg a gyermekkorú narrátorral: szörnyűségeket képzelnek el, s meg vannak győződve arról, hogy titok lappang a zárt ajtók mögött. A vér (a rablók ölnek) és a szexualitás (a kert virágai lányokká változnak) az Anyagyilkosság motívumrendszerére emlékeztet. A varázsló kertjében – az előbb említett novellával ellentétben – a nyomasztó hangulat lassan eloszlik. Ennek oka a fantázia világából a valóságba való könnyed átmenet. Ebben a műben a „betegesnek” tűnő tudattartalmak még nem mérgezik meg a lelket, nem teszik lehetetlenné „a normális” létezését. (Bár Csáth az intelligencia egyik fő ismérvének tartja a fantáziaműködés gazdagságát, pl. a Vass fiúk arckifejezésében az „intelligens emberfajták karakterét” (CSÁTH 1994: 43) véli felfedezni. Ez a megjegyzés Johann Kaspar Lavater népszerű fiziognómiai-tanát idézi fel (ECO 2004).

A gyermekkori élmények felnőttkorra gyakorolt hatását szinte minden pszichológiai irányzat elismeri. A századforduló magyar irodalmában központi motívum a gyermek motívuma, a gyermekkor megidézése. Csáthnál azonban ez az életkori szakasz nem egyértelműen az elveszett éden időszaka, hanem „csodálatos és félelmetes tartomány egyszerre” (LŐRINCZY: 1987: 75).

Lovik Károly Árnýéktánc című novellája pl. Csáth gyermeknovellái előképének tekinthető. Az első személyű elbeszélés önéletrajzi monológ: a narrátor kronologikus sorrendben mondja el gyermekkorának főbb állomásait. Ez a visszatekintés azonban nem a konkrét életútra szorítkozik csupán, hanem az elbeszélő én gyermekkori tudatára pillant vissza. A tudatábrázolási technikák közül az ön-narráció dominál. A főhős öröklött túlérzékenysége („gyöngye gyermek voltam, családomban gyakori volt az idegbetegség...”) utal a századforduló ál-természettudományos felfogására, a „fáradt fajták teóriájára”(LŐRINCZY 1978: 355), valamint az egészség - durvaság, betegség - szenzibilitás oppozíciójára. A túlérzékeny gyermeknek csak két barátja volt: a vörös Johanna és Antal, a sánta kiskutyája. A dajka meséi rablólovagokról, piros ruhás bakókról, szökött katonákról és a félfülűről szóltak. Johanna elbocsátása után a gyermek-narrátor ezeket a vérfagyasztó történeteket új barátjának, a kiskutyának mesélte. A kiskutyája volt az egyetlen élőlény, akihez bizalommal fordulhatott. A kisfiúnak nemsokára mindkét barátjáról le kellett mondania, mert a nádasba veszttek. Ez az ismétlés a nádas képeinek negatív jelentéstartalmára utal. A gyermek magányossága teljessé vált, míg nem új „lelki kábítószer” nem kapott. A gyereket új dajkája csónakázni viszi a nádasba, s a fiú a mocsári levegőtől megbetegszik. Betegsége során lázalmok kerítik hatalmukba: ezt követően a látomásos elbeszéléshez egyre hosszabb szövegegyeségek tartoznak, mint a valós narrációhoz (THOMKA 1986: 69).

Ennek a narratív megoldásnak az a magyarázata, hogy az elbeszélő én számára ezek az álmok jelentik a boldogságot. A hallucinatív betétek a valós élet sivárságát, értékhiányát hangsúlyozzák: „Nem hallottam a varrógép örökös berregését, sem azt, kik haltak meg ez évben a családban, és hogy mennyi tépés kell a bosnyák háborúra ...” (LOVIK 1970). A fiú már-már mesterségesen próbálja ezt az életpótlékká vált, öntudatlan lelkiállapotot előidézni. A visszatekintő tudat ezt a „lelki kalandot” a halál képével kapcsolja össze: „gyermekkorom leghűbb bajtársa senki más, mint maga a halál volt ... a magyar halál, aki idő előtt megment a meddő küzdelmekről, és aki barátságosan néz ránk a vadvirágos falusi temetők mosolygó papsajtókrai mögül...”(LOVIK 1970)

Csáth Géza Szombat este és A vörös Eszti című írásainak témája szintén a gyermeki tudatra való visszapillantás. E Csáth-novellákban – az előbb tárgyalt Lovik-elbeszéléssel ellentétben – nem a felnőtt, mindentudó narrátor, hanem egy gyermek beszél elmosódó időkoordináták közt egy számára érdekes élethelyzetről. Az emlékezés, különösen a mesékkel kapcsolatos emlékek kiemelt szerepet kapnak mindkét műben. Leszögezhetjük, hogy Csáth Géza gyermeknovelláiban a mese nemcsak szimbólum, hanem alapvető szövegszervező erő és pszichológiai kód is (LŐRINCZY 1986:76). A mesealakok lenyűgöző és megbénító hatása együttesen érvényesül a gyermekszereplők tudatában. Érdekes egybeesés, hogy mindkét novellában vörös hajú a női főszereplő. Ez a hajszín a néphitben a boszorkányság, illetve a ledérség attribútuma, szimbóluma.

A vörös Eszti sajátos önéletrajzi monológ, hisz az emlékező narrátor a múlt történéseiből csak a főhősnőhöz és a mesékhez fűződő viszonyát emeli ki. Az idő múlását a tudati és világnézeti változások jelzik: „Nem tudtam még, hogy a bölcsesség nem az őszinteségekben van, és nem is a hazugságban, hanem másutt, a kettőn kívül” (CSÁTH: 1994: 69). A novella szerkezetében fontos szerepe van a kihagyásnak és a késleltetésnek, pl. találkozás Andersen bácsival illetve a szerelmi beteljesülés esetében. Kezdetben még érvényesül a kronológia, majd az álmok ábrázolásánál a jelen és a múlt összemosódik. Az elbeszélés utolsó, s egyben legterjedelmesebb részében a múlt, a gyermekkor „reinkarnálódik”. Az elbeszélő én betegsége a gyermeki állapotot, hangulatot idézi. Eszti és a narrátor az Andersen-mesékben egyesülnek utoljára. Az édesanya, aki megjelenik beteg gyermekénél, azt teszi, amire tudat alatt maga az elbeszélő is vágyott: „visszaperli” gyermekét az utcalánnyá lett cselédőtől. Lőrinczy Huba irodalomtörténész szavait idézve, a „kispolgári lelkiismeret helyreállt”: valójában a felnőtt nem tudó narrátor a személyes felelősséget elhárítva hagyja, hogy felszámolják helyette a társadalom által bűnösnek ítélt szerelmi viszonyt. (LŐRINCZY 1986: 82).

A Szombat este című novella főként időkezelése miatt különleges: nem a felnőtt emlékező idézi fel gyermekkori emlékeit, hanem az eszméledő gyermek tudatállapotát tükrözi a mű - autonóm monológ formájában. A kisfiú, aki a történet narrátora, a felidézett szombat estében valamennyi szombat este lényegét ragadja meg. A jelen idejű novellában az időtlenség uralkodik. Az elbeszélés életkép, de tudatnovella is, hisz arról szól valójában, hogy a szombat esti élmények hogyan hatnak és hogyan rögzülnek a gyermeki tudatban. A mű újszerű időkezelése megtartja a metonimikus történetvezetést, hangulata azonban összetett. A szerző a homokember alakjával az idill állandó veszélyeztetettségét érzékelteti, hisz ez a mesealak a felhőtlen gyerekkorba befurakodó szorongás szimbóluma.

A tudat- és lélekábrázolás szempontjából rendkívül érdekes A kályha című elbeszélés, ami az előbb vizsgált novellákkal ellentétben 3. személyű narráció. A tudatábrázolási technikák közül az idézett (belső) monológ van túlsúlyban, de a főszereplő tudatábrázolásában a pszicho-narráció is szerepet játszik. Csáth a pszicho-narrációnak azt a fajtáját használja fel, amikor a külsődleges jelek utalnak a szereplők lelkiállapotára: „Időnként fölkel, nagyokat sóhajtott, s le-föl járt a szobában nyugtalanul ... De a fiú lelke tele volt édes-keserű nagy reménykedésekkel. A szeme szinte kigyúlt a kályha izzó fényén, hajszálai ragyogtak, az arca piros lett

... A diák pedig kétségbeesetten tördelte a kezét. Igen, nagyon szomorú volt” (CSÁTH: 1994: 20). A kályha mint tárgyszimbólum élő tulajdonságokkal történő felruházása szintén a diák tudatának terméke.

Az Apa és fiú című mű a tömörítés mint formaelv és az ezzel összefüggő jelentésgazdagodás reprezentatív példája. Az elbeszélés első változata 1905. november 19-én jelent meg a Szeged és vidéke című lapban, eredeti címe a Találkozás volt. A végleges változat 1909-ben Az albíróék és egyéb elbeszélések című kötetben látott napvilágot. Szajbély Mihály Csáth-monográfiájában összehasonlítja az eredeti és a végleges változatot, mely kb. egyharmada a korábbi szövegnek (SZAJBÉLY 1989: 127-128.). A novella akár egy sajátos Odüsszeia-parafrazisnak is felfogható: az apa keresésére induló fiú, korunk Thelemakhosza, nem a mitológiai alvilágban, hanem a boncteremben találja meg édesapját. A sűrítés, a jelzesszerűség még jobban érzékelteti azt az érzelmi megrendülést, amit az apa keresésére induló fiú érez: „A csontváz fia néhány pillanatig azt hitte, hogy mondania kell valamit, azt hitte, hogy azt a különös kevert gondolat- és érzelemvihart, melyet a lelkében készülődni érzett, ki kell engednie. De a vihar előtt jött volna, elsimult a tiszta, fehér porcelánoktól csillogó boncteremben;” (CSÁTH 1994: 85).

A novellisztikus feszültség (THOMKA 1986:132) a hangnem kevertségéből (magán, hivatalos, szakmai) és az olyan paradoxon-szerű kifejezésekből következik, mint pl. a „csontváz fia”, a „Gyevás Pál nevű hulla” stb. ...Ifjabb Gyevás Pál, a fiú, érzelmi állapotát a narrátor csupán a szereplő gesztusaival, mimikájával, testtartásával, tehát a metakommunikáció eszközeivel jelzesszerűen érzékelteti. Ebben az esetben a külső fokalizáció érvényesül. A textust tehát csak részben alkotják a nyelvi megnyilatkozások, az érzelmek beszéd előtti és alatti szintje nem szavakban, hanem egyéb metaverbális jelzésekben nyilvánul meg. E metaverbális jelzések informatív értéke legalább olyan fontos, mint a lexikális jelentéseké. A mérnök „az izgatottságtól csaknem hadarva beszélt ... a jövevény valami hirtelen görcsös taglejtést tett ... az idegen lehorgasztotta a fejét, lóbálni kezdte a csontváz lábát”... A fiúra vonatkozó szinonimák (jövevény, idegen) mind azt érzékeltetik, hogy ifjabb Gyevás Pál a külvilágból érkezett egy másik világba: az orvostudomány világában ugyan van helye némi részvétnek, de elsődleges cél mégis a tudományos megismerés. A novella szövegében a fehér, porcelánfehér jelzők gyakori ismétlődése épp a tudomány tisztaságát, világosságát jelképezi.

A novella zárlata viszont éppen azt sugallja, hogy a tudományos célokat felülírják az emberi érzelmek, nevezetesen a szeretet és a részvét. A külső fokalizáltágú narrátor a fiúi szeretetet szintén egy nem verbális szignállal (BAŃCZEROWSKI 8.), a csontváz ölelésének leírásával fejezi ki.

Csáth Géza lélektani novelláinak egy része ún. keretes elbeszélés. Ennek a novellatípusnak nagy hagyománya van a magyar irodalomban. Thomka Beáta szerint a kereteselbeszélés narrációs modellje a bremond-i szekvenciafüzés-tipológia beékeléses (beágyazásos, zárójelző) változata, illetve a liege-i retorika eszközrendszeréből kiemelt felcserélés is eredményezhet keretet (THOMKA 1986: 21-22). Ezen novellafajtánál a beékelés történet-elem és az indító helyzet viszonyát célszerű vizsgálni, melynek szempontjai a következők: az elbeszélő nézőpontja, tartása, helyzete, a történethez és az olvasóhoz való viszonya. A keret létéből következően a közbeékelések, kiszólások, megszakítások a kereteselbeszélésben gyakoribbak, valamint az előre- és visszautalások hálózata is bonyolultabb. A keretes elbeszélésben általában két narrátor különíthető el, az elsődleges a kerethez tartozik, a másodlagos elbeszélő a beékelés történet narrátora. Ha személyüket tekintve az elsődleges és másodlagos elbeszélő ugyanaz, akkor is lehet különbség a narrátor múltbeli és jelenlegi énjé között. Fontos elemzési szempont az elbeszélő és a szereplők viszonyának, illetve a betét és a keret szerkezeti összefüggéseinek vizsgálata. A kerettörténet és a beékelés történet lehet fabuláris ill. nem fabuláris, a kettő viszonya viszont lehet motivált és motiválatlan (THOMKA 1986: 66).

Az egyes szám első személyű kereteselbeszélés esetén sem mindig azonos súllyal szerepel a narrátor. Lehet a történetben cselekvő, vagy passzív résztvevő, felidézhet különböző eseményeket a saját életéből. (Pl. Pán halála) Az első személyű narrátor saját elbeszélésébe mások által elmondott vagy leírt történetet is beékelhet.

Erna Kritsch Neuse a keretelbeszélés fogalmán belül megkülönböztet egy szűkebb értelemben vett keretes novellát és a körstruktúrát (NEUSE 1980: 250). Az előbbi változatban az elbeszélő másnak adja át a szót. Nem a keretelbeszélő, hanem a másodlagos elbeszélő a (belső) történet ábrázolója. Rajta keresztül jelenik meg a műben a második idősík. A kétféle keretes szerkezet közös vonása a két vagy több sík megléte.

A kis Emma hátborzongató története is egy keretes elbeszélésben fogalmazódik meg. Az elsődleges első személyű elbeszélő egy távoli rokonának naplóbejegyzését írja újra. Ebben az esetben a keret és a beékelte történet-elem egyaránt első személyű narráció. A kerettörténetből tudjuk meg a másodlagos elbeszélő tragikus sorsát, aki – valószínűleg az elbeszélte borzalmas gyerekgyilkosság hatására – húszéves korában öngyilkos lett. A novella cselekményéből kitűnik a narrátor gyerekkoráról alkotott markáns véleménye, miszerint az ölés ösztöne már gyermekkorban megmutatkozik. A gyermekkori élmények felnőttkorra gyakorolt hatása a novella másik fontos alaptétele, mely a freudizmus személyiség-felfogásával összecsengő alapvető mondanivaló.

A Péter levele című rövid történet perszonális elbeszélője szintén egy meghatározó gyermekkori élményét mondja el – a levélforma kereteit felhasználva. A levélíró narrátor a „tiszteletteljes” magánlevél formai követelményeihez igazodva gyermekkori önmagát próbálja felidézni. Az elbeszélte történet középpontjában egy bicska áll, mely a későbbiekben – tárgyi konkrétságán túl – az élet összes értékének szimbólumává válik. Az elbeszélő én azonos az elbeszélte énnel. Sőt, a narrátor azt is érzékelteti, hogy az idő múlásának ellenére a személyisége szinte változatlan maradt: „Köszönöm vigasztaló sorait. Mellőztetésem előléptetésnél nem lepett meg. Különbözik is valahányszor az élet komiszul – bocsánat a nyers kifejezésért – komiszul elveri rajtam a port, mindannyiszor egy történettel vigasztalom és sajnálom magam...” (CSÁTH 1994: 92). A szöveg sajátossága a kevert hangnem: irónia, keserűség, sőt humor jellemzi e novella stílusát. A novella zárlatában az elbeszélő én által megfogalmazott tanulság így szól: az emberiséget két részre lehet osztani; az egyik az önuralom és akarat nélküli „Péterek”, a másik csoport pedig az anyagi javakat ügyesen megszerző „Gyurkák”.

Téma szerint a beágyazott cselekmény-elem lehet mesebetét, látomás vagy álom. Csáth Géza különösen kedvelte a keretelbeszélésnek ezt a fajtáját, amit az Egyiptomi József és a Délutáni álom című novellák is bizonyítanak. A látomásos keretelbeszélésnél a felnőtt narrátor – gyermek-hős relációjában lehetőség van a víziók felnőttkori felidezésére. Ha a gyermek tudatállapotát közvetlenül mutatja be a szerző, akkor a keret minimálisra rövidül, vagy teljesen el is maradhat. E technikára a legjobb példa a Délutáni álom című kötetben megjelent József című elbeszélés.

Szajbély Mihály Csáth Géza kapcsán vezette be a rejtett keretes elbeszélés fogalmát (SZAJBÉLY 1989: 151). Az implicit keretelbeszélő – aki a főhős bizalmasa – mintha inkognitoba vonulna. Konkrétan nem jelenik meg a műben, de a narrátor aposztrofálja az implicit keretelbeszélőt, mint pl.: a Fekete csönd, A béka és az Ópium című novellákban. Az „...elmondom önöknek, ... gondolják el ...” és az ehhez hasonló metakommunikatív megjegyzések jelzik az implicit hallgató jelenlétét.

A külső fokalizáltságú lélektani novellái közül a Dénes Imre című elbeszélés tükrözi leginkább a szerző pszichoanalitikus műveltségét. A mű értelmezéséhez a kulcsot Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa című tanulmány jelenti, melyet Csáth Moravcsik Gyula elmegyógyász professzor támogatásával készített (SZAJBÉLY 1978: 273). Az 1912-ben megjelent elmekórtani munka elsősorban Jung hatását tükrözi. A tudatból kiszorított lelki tartalmak, az ún. komplexek kategóriájának gyakori használata is nagy valószínűséggel Jungtól ered (BUDA 1978: 249). Dr. Brenner József elméleti írásában az én-komplexet hat összetevő komplexszel definiálja, nevezetesen a szexuális, az önfenntartási, az anyagi, az erkölcsi- vagy ambíció-komplex, a származási és a vallási komplexekkel. A komplexeknek három fő tulajdonsága van: érzékenysége, aktivitása és nagysága (CSÁTH 1978: 39-43). A szerző nemcsak szakmunkájában, hanem novelláiban is nagyszerűen alkalmazza a komplexus fogalmát: a fiktív történetekben a szereplők tetteinek

motivációs hálózata leírható a komplexek dinamikájával, illetve a belső kompenzáció mechanizmusával (BUDA 1978: 253). A címszereplő kórrajza anamnézissel indul: az E./3. személyű narrátor részletesen ír Dénes Imre neveltetéséről, családi háttéréről: a fiút büszkeségre, rátartiságra nevelték, felerősítve ezzel ambíció-komplex dominanciáját. Fontos megjegyzés a novella elején, hogy a szülők rokonok, második unokatestvérek voltak, akár ez a tény is hozzájárulhatott gyermekük hiperérzékenységéhez. Apa és fia Amerikába utaznak dolgozni, hogy adósságukat ki tudják fizetni. Imre ott ismeri meg a fehér ruhás misszet, akit a hazatérés után sem tud elfelejteni (CSÁTH 1994: 537). Imre féltékenységét, szorongását bizonyítják azok a szöveghelyek, ahol a szerző - az elbeszélte monológ módszerével élve - belső nézőpontból ábrázolja hőse lelki folyamatait: „A katekizmusórákra gondolt, ahol a tisztelendő úr világosan hangoztatta, hogy az imádság közben való figyelmetlenség bár bocsánatos bűn, de aki rájön efféle hibájára, azt mégse javítja ki, ezzel már halálos bűnbe esik. Hiába, oda kellett néznie az aranyvörös hajára, fehér arcára, sötétkék szemekre és kicsiny, finom szájára. Angyali édes teremtés volt. Határozottan hasonlított a szomszéd falubeli bárónéra és még inkább annak húgára (CSÁTH 1994: 538) Az én-komplexen belül tehát a szexuális-komplex került előtérbe. Az amerikai lány viszonzta volna a magyar fiú szerelmét, de Imre nem mert kezdeményezni, így a szerelmi beteljesülés elmaradt. Ezt az érzelmi gátlást a visszautasítás miatti félelem okozta, mely a szexuális komplex legnagyobb sérelme: „A komplex számára tudniillik - írja Brenner doktor - a visszautasítás olyan nagy sérelem volna, hogy a psziché már előre védi magát ennek még a lehetősége ellen is (gátlás), és a megfelelő motoros működéseket **inkább** nem hozza létre (CSÁTH 1978: 47). Szerelmének végleges elvesztését a főhős nem tudja feldolgozni, ami a psziché kóros reakciójához, azaz az örülethez vezetett: Dénes Imre tudata újratermi a fehér ruhás misszet: a disznóban és a süvegét leemelő papban is őt látja. A novella zárata arról tudósít, hogy az agresszív, elmeháborodott főhős kórházba került, de rögeszméjétől az orvosok sem tudták megszabadítani: „Az egyik fiatal doktornak megsúgta, hogy üzenetet kap Amerikából, **drót nélküli telefon útján**. A szép missz telefonozik neki egész nap” (CSÁTH 1994: 547). A novella utolsó soraiban a mindentudó narrátor ironikusan összegzi a szexuális komplex sérülésének visszafordíthatatlan, patológikus hatását: „(Drót nélküli telefon! A tudósok és kutatók mindeddig hiába fáradoztak rajta, hogy megalkossák ezt az apparátust. A boldogtalan szerelem számára azonban már évtizedek óta megkonstruálta, fölszereli és díjtalanul rendelkezésre bocsátja – az **örület**.) (CSÁTH 1994: 547)

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a Csáth-novellák nagyobb része első személyű elbeszélés. A tudatábrázolási technikák közül a szerző leggyakrabban a pszicho-narrációt, ön-narrációt és az idézett belső monológot használja. A belső fokalizáltságú (BAL 2006) elbeszélésekben az elbeszélő és a tapasztaló én általában egybeesik. A látomásos elbeszéléshez tartozó szövegegységek különböző terjedelműek. Ebben a viszonylatban széles a skála: a néhány mondatos hallucinatív betétektől az egész novellát felölelő látomásos elbeszélésig több variáció is előfordul a Csáth-életműben. Csáth Géza lélektani novelláinak nagy részét egyfajta „rejtvény-szerűség” jellemzi, hisz a művek motivációs rendszere implicit marad, az események a tapasztaló én tudati szűrőjén keresztül ábrázolódnak. Ennek ellenhatásaként a közvetlen elbeszélői megnyilatkozások a narrátor szavahihetőségét próbálják bizonyítani. A cselekmény általában a főszereplő tudatában játszódik le. A novellák vagy egy állandósult, kórosnak is nevezhető állapotot, vagy egy egzisztenciális határhelyzet mutatnak be. A lélektani elbeszélések időszerkezetére az anakronia, azon belül az analepszis a jellemző, hisz ebben az esetben az elbeszélés visszatekintő jellegű.

A külső fokalizáltságú novellák esetében a fabulán kívül elhelyezkedő fokalizátor általában orvosi, pszichológiai ismeretekkel is rendelkezik. Néhány Csáth-mű újszerűsége az elfojtás és a szorongás epikus ábrázolása. Az író azt próbálja megragadni, hogy az egyszeri, megrázó élmény hogyan hat a későbbi életrészekre. A Csáth-novellák ritmusa a kiemelt részekenél lassít (pl. egy jelenetnél), a kevésbé fontos

részeknél viszont felgyorsul a tempó. Szemantikai és kompozicionális szempontból is nagyon fontos a kihagyás szerkezetalakító és feszültségfokozó szerepe.

IRODALOM

BAL, Mieke: Fokalizáció = Vizuális és irodalmi narráció; Szöveggyűjtemény

URL [http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/szoveggyujtemeny/bal/index02.html](http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/szoveggyujtemeny/bal/index02.html) (Letöltés ideje: 2016.10.29.)

BAŃCZEROWSKI, Janusz: A nem verbális kommunikáció mint a kognitív nyelvészeti kutatások tárgya, *Magyar Nyelvőr*, 2003.1.sz. 4-12.

URL <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1271/127102.pdf> (Letöltés ideje: 2017.02.26.) (Pdf dokumentum)

BARTHES, Roland: Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe = A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitivizmustól a strukturalizmusig, szerk. BÓKAY, A. -VILCSEK, B. Bp., Osiris, 1998, 527–542.

BUDA Béla: Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében = Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1978, 245-260.

COHN, Dorrit: Áttetsző tudatok = Az irodalom elméletei II., Pécs, Jelenkor - JPTE, 1996, 81-193.

CSÁTH, Géza: A béka = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 47-50.

CSÁTH, Géza: A fekete csönd = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 9-12.

CSÁTH, Géza: A kályha = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 19-22.

CSÁTH, Géza: A kis Emma = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 419-426.

CSÁTH, Géza: A varázsló kertje = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 41-44.

CSÁTH, Géza: A vörös Eszti = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 67-76.

CSÁTH, Géza: Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa = Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1978, 29-240.

CSÁTH, Géza: Anyagyilkosság = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 109-117.

CSÁTH, Géza: Apa és fiú = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 83-85.

CSÁTH, Géza: Dénes Imre = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 534-547.

CSÁTH, Géza: Péter levele = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 92-95.

CSÁTH, Géza: Szombat este = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 38-41.

CSÁTH, Géza: Találkoztam anyámmal = Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1994, 26-28.

CSÁTH, Géza: Lelki egészség. Vasárnapi cikkek a Magyarországon = Rejtelmek labirintusában. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Bp., Magvető, 1995, 323-360.

DOBOS, István: Alaktan és értelmezéstörténet. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

URL <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101255/CSK004.pdf?sequence=1> (Letöltés ideje: 2017.02.24.)

ECO, Umberto: Az arc nyelve (fiziognómia). Lettre 53. 2004. Nyár.

URL <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00037/eco.htm> (Letöltés ideje: 2017.02.24.)

FERENCZI Sándor: Egykorú könyvismertetés. Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa = Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1978, 243-244.

FREUD, Sigmund: A téboly és az álmok W.Jensen Gradivá-jában = Művészeti írások. Sigmund Freud művei IX., szerk. ERŐS Ferenc, ARGEJÓ Éva, Bp., Filum Kiadó, 2001.

GENETTE, Gérard: Narrative Discourse, Helikon, 1983, 469 - 473.

GENETTE, Gérard: Az elbeszélő diszkurzus = Az irodalom elméletei I., Pécs, Jelenkor - JPTE, 1996, 61-97.

GINZBURG, Ligyija: A lélektani próza. Bp., Gondolat, 1982.

HAMBURGER, Käte: Die Logik der Dichtung. Stuttgart, Klett-Cotta, 1977.

URL http://www.uni-konstanz.de/figur3/scripte/archiv/Rahmen/Sektion%20V/K.%20Hamburger_Logik%20der%20Dichtung.pdf (Letöltés ideje: 2016.10.29.) (Pdf dokumentum)

HARMAT, Pál: Csáth Géza mint elmeorvos. Egy kórtörténet vázlatja = A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza, szerk. SZAJBÉLY Mihály, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2004., 139-153.

IGNOTUS: Bródy Sándor, A Hét, 1894. 476.

KÖVÁRY, Zoltán: Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi életművében, Thalassa, 2009, (2) 3-38.

LOVIK Károly: Árnyéktánc = A kertelő agár. URL <http://mek.oszk.hu/02300/02315/02315.htm#13> (Letöltés ideje: 2016.10.29.) (Pdf dokumentum)

LŐRINCZY Huba: Ábrándtalanságtól az illúzióig (Török Gyula A porban és A zöldköves gyűrű c. regényének elemzése), Irodalomtörténeti Közlemények, 1978, 354-363.

URL http://epa.oszk.hu/00000/00001/00307/pdf/itk_EPA00001_1978_03_354-363.pdf (Letöltés ideje: 201.04.12.) (Pdf dokumentum)

LŐRINCZY Huba: A Homokember és Andersen bácsi, Életünk, 1987. 74 - 89.

MÉSZÖLY Miklós: Előszó = Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1978, 5-28.

NEUSE, Erna Kritsch: Die deutsche Kurzgeschichte. Das Formexperiment der Moderne. Bonn, Bouvier Verlag, 1980.

RADNÓTI Sándor: Gradiva (I) Esettanulmány, HOLMI A folyóirat online kiadása, 2001, november URL <http://www.holmi.org/2001/11/radnoti-sandor-gradiva-i> (Letöltés ideje: 2017.04.02.)

RADNÓTI Sándor: Gradiva (II) Esettanulmány, HOLMI - A folyóirat online kiadása, 2001, december URL <http://www.holmi.org/2001/11/radnoti-sandor-gradiva-i> (Letöltés ideje: 2017.04.12.)

SPITZER, Leo.: Stilstudien II. München, [Max Hueber Verlag](http://www.maxhueberverlag.de), 1961.

SZAJBÉLY Mihály: A novellista Csáth és a pszichoanalízis = Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1978, 261-286.

SZAJBÉLY Mihály: Csáth Géza. Bp., Gondolat, 1989.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Az irodalmi mű alaktani hatáselmélete = A Strukturalizmus után, szerk. SZILI J. Bp., Akadémiai, 1992, 113-152.

SZINI Gyula: A mese "alkonya", Nyugat, 1908. 1. sz.

URL <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00001/00012.htm> (Letöltés ideje: 2017.02.24.) (Pdf dokumentum)

THOMKA Beáta: A pillanat formái. Újvidék, Fórum, 1986.

VÍGH Árpád: J. Dubois-F. Edeline-J. M. Klinkenberg-P. Minguet-F. Pire-H. Trinon, Rhétorique generale, Általános nyelvészeti tanulmányok XI., 1976, 369 - 373. URL http://real-j.mtak.hu/1135/1/ALTNYELVTAN_11.pdf (Letöltés ideje: 2017.02.24.) (Pdf dokumentum)

Z.VARGA Zoltán: Csáth Géza: Anyagyilkosság – műelemzés, didaktikai kísérlet, Literatura, 2013, 39 (1) 44-49. URL <http://real.mtak.hu/7515/1/ZVargaZolt%C3%A1n44-49.pdf> (Letöltés ideje: 2017.02.24.) (Pdf dokumentum)